

БОЈАН З. ВАПА*

Војводинапут-Бачкапут ад
Нови Сад

ЈЕЛЕНА М. ВАПА ТАНКОСИЋ**

Факултет за економију и
инжењерски менаџмент
Нови Сад

УДК 330.3(497.11):330.341

Монографска студија

Примљен: 04.09.2015

Одобрен: 18.10.2015

ЗНАЧАЈ УНАПРЕЂЕЊА ИЗВОЗНИХ ПЕРФОРМАНСИ И КОНКУРЕНТНОСТИ ЕКОНОМИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак: Начин пословања националних предузећа на савременом међународном тржишту био је оптерећен објективним, али и субјективним препрекама које вуку корене од краја 19. века. У овом раду приказан је историјски осврт међународног пословања у Републици Србији, који је од посебног значаја, јер ће се кроз историјску призму сагледати развој националне привреде, и извозних перформанси Републике Србије и фактора који су утицали и на садашње стање њене привреде. С обзиром на чињеницу да на све земље у развоју стране директне инвестиције, уз транснационалне компаније, имају велик утицај, посебан нагласак је стављен на учешће ових компанија у привреди наше земље. Потом је анализиран значај и конкурентност малих и средњих предузећа у националној економији. Закључак рада потврђује став да опстанак и развој привреде једне мале државе потпуно зависи од њене повезаности са светским тржиштем и тенденција у међународном економском окружењу. Поред недостатка страних директних инвестиција које значајно утичу на конкурентност домаће привреде, ограничавајући фактор раста извозних перформанси Републике Србије је и даље недовољна извозна конкурентност малих и средњих предузећа.

Кључне речи: извозне перформансе, конкурентност, стране директне инвестиције, транснационалне компаније, мала и средња предузећа, Република Србија

Историјски аспекти развоја извозних перформанси у Републици Србији

Базитић (1995а: 59) наводи да је први модеран трговац у Србији био кнез Милош. Закупио је све скеле, осим београдске и ћупријске, као и прелазе. Скеларину је наплаћивао на пограничним, али и на унутрашњим рекама – што би се могло сматрати почецима унутрашње и међународне трговине. Ипак, у то

* bojanvapa@gmail.com

** jvapa@libero.it

време трговина није била слободна јер свако ко је хтео да купује стоку морао је да добије дозволу од власти и да купује за готов новац. Милошево ограничавање слободе трговине путем пореза и разних такси условило је да се вредност сељачких производа умањује. Из тих разлога су сељаци на тржиште износили тек толико производа да подмире пореске обавезе. Међутим, временом су структура производње, ниво развијености саобраћаја, близина већим тржиштима, навике становништва, међународна економска и политичка кретања формирали структуру спољнотрговинске размене. Тако средином 19. века Србија постаје део модерне европске целине.

Спољнотрговинска размена се до 1875. године ограничавала на промет са Аустроугарском, Румунијом и Турском. Наиме, Србија није имала излаз на море што се одразило на једностраност извоза и увоза. Аустроугарска је била најјачи потрошач-посредник преко које су српски посредници доспевали у остале земље средње и западне Европе. У Табели 1 су приказани производи које је Србија извозила у то време (Батизић, 1995б: 53).

Табела 1. Извоз Србије по групама производа од 1843. до 1875. године.

Год.	Од укупне вредности извоза долази процената на									Свега
	Храну	Суве шљиве	Вино	Ракију	Крупну стоку	Ситну стоку	Свиње	Коже животињске	Остали производи	
1843	0.07	0.001	0.02	0.26	12.22	3.59	63.33	11.73	8.76	100.00
1845	0.57	0.01	0.01	0.57	12.39	6.31	18.04	22.04	40.06	100.00
1850	1.08	0.27	0.01	1.37	7.85	3.12	59.24	7.25	18.81	100.00
1855	—	0.01	0.23	1.35	18.36	5.86	49.23	7.47	17.49	100.00
1860	1.36	0.36	0.08	4.39	19.47	2.89	28.79	12.66	30.00	100.00
1865	0.59	1.30	0.14	3.80	9.44	1.62	42.01	13.15	27.95	100.00
1870	7.18	0.98	0.08	1.97	15.14	1.23	52.07	6.34	15.01	100.00
1875	8.87	9.54	0.19	1.03	13.51	1.84	48.95	6.64	9.33	100.00

Извор: Батизић, 1995б: 53.

У раздобљу од 1870. до 1914. године промене трговинске политике иду ка порасту трговинских баријера, али и жеље да се та средства користе у политичке сврхе. Вредносни показатељи извоза показују раст, али уз веће осцилације (Батизић, 1995ц: 59).

После Другог светског рата, у свету па и у Србији индустријализација је постала главни метод развоја представљајући средство и циљ економске и материјалне политике којом се доприноси међународном пословању и привредном развоју (Глигоријевић, Илић и Бошковић, 2008: 88). Развијајући се у оквирима бивше Југославије, Србија је предуго задржала стратегију увозне супституције, иако је таква стратегија давала позитивне резултате све до привредне реформе 1965. године. Након тога није развијена адекватна стратегија развоја индустрије (Бошковић, 2011: 236).

Ипак Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) је имала велики потенцијал да се развије у привредно јаку и стабилну земљу јер је била прва социјалистичка земља са којом је Европска економска заједница (ЕЕЗ) успоставила дипломатске односе још 1967. године. Захваљујући Споразуму о економској и трговинској сарадњи из 1980. године, којим је либерализован извоз у Европску заједницу, те су добијене многобројне повластице за извоз пољопривредних производа, СФРЈ се нашла међу десет најважнијих економских партнера Европске заједнице. Између СФРЈ и ЕЕЗ од 1981. до 1991. године била су закључена три финансијска протокола (Милић, 2009).

У периоду између 1986. и 1990. године започет је и убрзани процес усаглашавања правно-економског система са системом Европске заједнице (Грандов, 2009: 171). Међутим, убрзо су се одиграле велике промене на глобалном плану, али и унутар саме државе. Релевантно је нагласити да је Србија у више наврата била подвргнута санкцијама које су наметане са различитих, па и супротних политичких страна. Тако су на пример, 1946. године западне земље завеле санкције Југославији због њеног спора са Италијом, који се водио око тога коме ће припасти Трст. Убрзо, 1948. године, источноевропске државе су наметнуле вишегодишњу економску блокаду због Титовог супротстављања Стаљину. Касније су покренуте санкције које су најдуже трајале, а од стране Уједињених нација у јесен 1991. године, и то у форми ембарга на оружје (извоз, увоз, сервис, замена, набавка резервних делова и сл.). Додатне санкције Уједињених нација уследиле су у мају 1992. године – биле су свеобухватне, што значи да су биле усмерене на трговину, производњу и финансије, са циљем да у потпуности зауставе привредни развој земље.

Недуго затим, Европска унија (1. јуна) и САД (5. јуна) су 1992. године наметнуле Југославији ригорозне економске санкције, које су трајале готово читаву деценију. Формално су укинуте 2001. године, али су неке од држава (САД и део чланица ЕУ) још годинама задржале одређене индиректне присилне мере против Србије. Статистичари су израчунали да су у временском периоду од 1991. до 2005. године мерљиви губици Југославије само због уведених санкција износили 97,5 милијарди долара (Васић, 2010). На привреду и економију Републике Србије утицали су и унутрашњи сукоби, као што је распад СФРЈ. Веселиновић (2004: 31) наводи да су војна агресија и поштравање санкција по њеном окончању у још већој мери удаљиле националну привреду од међународних економских токова капитала.

Европска унија је и после распада СФРЈ задржала политичко присуство, иако на веома ниском нивоу, у новој Савезној Републици коју су чиниле Србија и Црна Гора. У том периоду, од 1993. до 2000. године, Србија је од Европске уније примала само хуманитарну помоћ упућену социјално угроженим групама и жртвама сукоба у региону.

У 1988. години спољнотрговинским послом се бавило 1.144 предузећа, од тога су 30% била производна предузећа, 29% трговачка и 40% предузећа која су се бавила услугама. Ова предузећа су имала преко 1.287 представништава у око 80 земаља у иностранству у разним организационим облицима, од чега су 286 била самостална предузећа. Преко 52% спољнотрговинске мреже у

иностранству се налазило у развијеним земљама. Углавном су власници иностране мреже била велика предузећа, а око 22% су била предузећа за производњу и извођење грађевинских радова и монтажу. Са иностранством су постојали релативно развијени односи на пројектима заједничких улагања и дугорочне производне кооперације (Унковић, 2002).

Због проблема који су настали услед економских санкција и распада претходне Југославије статистички подаци о спољнотрговинским кретањима између 1992. и 1996. године су непотпуни, односно користе се као незванични. У Табели 2 је приказан биланс робне размене са иностранством у периоду од 1985. до 2000. године, вредност у мил. долара и покривеност у %.

Табела 2. Биланс робне размене СРЈ/СЦГ са иностранством у периоду 1986–2000. године, вредност у мил. УСД, покривеност у %.

Година	Извоз	Увоз	Трговински биланс	Покривеност увоза извозом
1986	3.810	4.659	-849	80,2
1990	5.816	7.460	-1644	80,0
1991	4.704	5.548	-844	85,2
1992	2.539	3.859	-1.320	65,6
1996	1.842	4.102	-2.260	44,9
1997	2.677	4.826	-1.991	58,9
1999	1.498	3.296	-1.798	45,5
2000	1.723	3.711	-1988	46,4

Извор: Подаци СЗС, разни бројеви и *Word Bank, Trade Policies and Institutions, Marc, 2001.*

У периоду након раста, који је остварен 1996–1998. године, у 1999. и 2000. години међународна трговина је значајно опала, тако да је у 2000. години представљала само трећину вредности која је остварена 1991. године.

Период од 2000. године карактерише стални раст спољнотрговинске размене, али и спољнотрговинског дефицита који се нарочито истиче 2004. године, а изазван је повећањем увоза у години која је претходила увођењу ПДВ-а (Поповић Петровић, 2012). Слабљење извоза и повећање увоза у периоду након демократских промена 2000. године, као и неопрезна и јака либерализација, веома су лоше утицали на домаћу привреду чије су бројне гране биле у великој кризи. Овакав однос увоза и извоза је сведочио о недовољној конкурентности домаће привреде јер је претио да повуче за собом многе негативне последице које су могле утицати на целокупно стање привреде.

Препреке које су тада спречавале успешнији пласман домаћих производа на светско тржиште биле су бројне, и то од недовољног знања и информисаности малих и средњих предузећа, неискуства и непознавања страног тржишта, па до слабог квалитета и високих цена домаћег производа. Велики проблем је представљао и недостатак могућности за финансирање, тешко проналажење иностраних партнера, ограниченост производних капацитета, неразвијеност маркетинг службе, неатрактивна и неадекватна амбалажа, а и непостојање стандарда квалитета који су били неопходни за пласман производа на страна

тржишта. Све наведене недостатке је поседовала конкуренција која је пласирала своје производе на наше тржиште (Васић, 2007: 21).

Удео финалних производа у укупној структури извоза исказивао је негативан тренд, те се са 19% у 2001. години, свео на 16% у 2002. години. Посматрано по производима, извоз Србије и Црне Горе се ослањао на извоз алуминијума, шећера, малина, пнеуматике, пшенице, лож уља, подних подлога, обуће, лекова и кукуруза (Поповић Аврић, 2003).

Анализа међународне трговине Србије указује да је у периоду од 2001. до 2008. године дошло до унапређења увозне структуре, док су перформансе извозне структуре варирале, прецизније извоз је квалитативно стагнирао (Грандов, 2009).

Опоравак привреде и ефекти светске економске кризе

Страни инвеститори су и 2005. године сматрали да је Србија ризична земља за инвестирање. Светски економски форум ју је рангирао на 80. место од укупно 116 земаља у погледу њене свеукупне конкурентности. У 2008. години позиција конкурентности Србије на новој ранг листи Светског економског форума поправила се за шест места. Међутим, овај раст је био краткотрајан јер је већ следеће године на истој ранг листи пала за осам места, а по извештају из 2012. године, Србија је задржала веома неповољно 95. место, од укупно 144 земаља (Ковачевић, 2012). На основу детаљних ранг листа тзв. стубова и фактора конкурентности од 2008. до 2012. године види се како је Србија рангирана (Табела 3), али се без прецизних анализа не може одговорити на питање зашто је до тога дошло, односно зашто је Србија на неким од тих листа на веома ниском нивоу.

Табела 3. Места Србије на ранг листама основних стубова конкурентности у периоду 2008–2012.

Основни захтеви	2008	2009	2010	2011	2012
1. Институције	88	97	93	98	95
2. Инфраструктура	108	110	120	121	130
3. Макроекономска стабилност	102	107	93	84	77
4. Здравство и основно образовање	86	111	109	91	115
Фактори повећања ефикасности	78	86	93	90	88
5. Високо образовање и обука	70	76	74	81	85
6. Ефикасност робног тржишта	115	112	125	132	133
7. Ефикасност тржишта рада	66	85	102	112	100
8. Развијеност финансијског тржишта	89	92	94	96	100
9. Технолошка оспособљеност	61	78	80	71	58
10. Величина тржишта	65	67	72	70	67
Фактори иновативности и софистицираности	91	94	107	118	124
11. Софистицираност пословања	100	102	125	130	132
12. Иновације	70	80	88	97	111

Извор: *World Economic Forum, The Global Competitiveness Report – из наведених година*

Истражујући технолошку оспособљеност у нашој земљи дошло се до закључка да технолошка заосталост српске индустрије представља веома озбиљну препреку даљем развоју индустријске производње и постизању високих стандарда производње и квалитета финалних производа који се данас захтевају на тржиштима развијених земаља (Михаиловић, Цвијановић и Хамовић, 2009). Поменуто се да видети и на основу спроведеног истраживања у виду анкете, која је обухватила 154 предузећа (мала, средња и велика) у читавој Србији – подаци су указали да је, на пример, у прехранбеној индустрији просечна старост машина и опреме 27,17 година. На основу ових података се може закључити да произведена роба у Србији не може да достигне високе стандарде квалитета и да буде конкурентна на међународним тржиштима (Унија послодаваца Србије, 2010).

Извоз сировинских производа и репроматеријала доминира у извозу Србије. За производњу ових производа користи се веома ниска технологија тако да је износ додате вредности мали или га и нема, те се таквим производима на међународном тржишту конкурентност може постићи једино на ценама (Весић, 2010).

Ефекти светске економске кризе одразили су се и на Србију, иако са малим временским закашњењем. Тешкоће са којима се сусрећу извозници у Србији су мањак капитала, све неповољнији услови задуживања, као и чињеница да је скоро половина извоза (45,26%) одлазила на само четири тржишта: у Босну и Херцеговину, Немачку, Црну Гору и Италију. Оваква специјализација извоза је показала слабости у периодима кризе због недостатака диверсификације тржишта на која би се пласирали производи. У првом кварталу 2009. године забележене су негативне стопе раста бруто домаћег производа и међународне трговине Србије, а пад извоза у 2009. години је износио 30,6% (Драгутиновић, 2009).

Највећи значај у извозу Србије, уколико се посматрају појединачни производи имају углавном метали, житарице и воће. Наиме, 2010. године само седам производа у извозу Србије је имало нето извоз већи од 100 милиона америчких долара. Иако наведени производи у табели 4 имају велик значај у извозу Србије, ниједан од њих нема учешће веће од 1% у светском извозу (Бјелић, 2012: 14).

Табела 4: Извоз производа по HS групама са нето извозом преко 100 милиона УСД 2010. године

Производ	Учешће у извозу Србије	Учешће Србије у светском извозу посматраног производа
Гвожђе и челик (HS 72)	10,6	0,28
Житарице (HS 10)	4,1	0,52
Јестиво воће (HS 8)	3,5	0,48
Бакар (HS 74)	5,0	0,32
Шећер (HS 17)	2,0	0,48
Алуминијум (HS 76)	4,7	0,34
Одећа (HS 61)	2,6	0,15

Извор: *International Trade Center (ITC)*

Опоравак привреде за коју је карактеристичан нејак реални сектор економије уследио је и почетком 2010. године (Пелевић и Ристановић, 2011). Опоравак домаће економије који је започет 2010. и 2011. године, током 2012. године је поново успорен, зато што су рецесионе тенденције поново испливале на површину, а и укупан ниво економске активности је забележио додатни пад, тако да је и бруто домаћи производ забележио негативну стопу раста, тј. смањење од 1,7% у односу на 2011. годину. Последице кризе које су биле испољене на глобалном нивоу и даље су успоравале спољнотрговинске активности Србије. Основни генератор опоравка наше економије у првим годинама после наступања кризе био је извоз, који је иако успорен у 2012. години забележио веома скроман раст од 4,2% (Андрејић, Тодоровић и Коларски, 2014). Током 2013. године извоз у Србији је повећан за 2.252 милиона евра, а укупан робни извоз је био скоро 11 милиона евра, што представља чак 26%. Током 2014. године, прецизније, у првих осам месеци извоз се повећао за само 4,9% што свакако представља последицу знатног успоравања раста извоза друмских возила, али и поплава, које су негативно утицале на пад извоза јер су негативно утицале на саму производњу, и то у области рударства, енергетике и пољопривреде (Николић, 2014). У Табели 5 је приказан биланс робне размене са иностранством од 2009. до 2013. године.

Табела 5: Биланс робне размене са иностранством у периоду 2009–2013. године.

	Вредност мил. РДС		Вредност мил. ЕУР		Вредност мил. УСД		Салдо трговинског биланса	
	извоз	увоз	извоз	увоз	извоз	Увоз	извоз минус увоз мил. УСД	извоз % увоза
2009	559851	1064271	5961	11327	8344	15807	-7462	52,7
2010	762974	1280676	7393	12423	9795	16470	-6675	59,4
2011	860084	1452140	8441	14250	11779	19862	-8081	59,3
2012	990742	1665009	8739	14717	11228	18929	-7700	59,3
2013	1244715	1749932	10997	15469	14611	20551	-5939	71,0

Извор: Статистички годишњак Републике Србије, 2014: 309.

Привредни развој сваке земље немогуће је остварити без адекватне економске политике. Ограничавајући фактори који утичу на убрзање привредног раста, као и на ниво привредног развоја, а тиме и извоза јесу незавршен процес транзиције, глобална и домаћа криза, као и нови глобални процеси у свету (Петровић-Ранђеловић и Милетић, 2015). Николић (2014) сматра да је за унапређење извоза у Србији неопходан трансфер модерне технологије који се може остварити кроз стране директне инвестиције и то у одређеним секторима као што су на пример ауто-индустрија и електрични уређаји, због релативно велике потенцијалне тражње.

Утицај страних директних инвестиција и транснационалних компанија на привреду Републике Србије

Последња деценија XX века у Републици Србији била је обележена постојањем објективних околности (међународне санкције и изолација СРЈ са изричитом забраном инвестирања) које су представљале сметњу за озбиљна улагања транснационалних компанија, односно прилив страног капитала. После укидања санкција током 1996. и 1997. године регистровано је око 2.800 уговора о страним улагањима. По врстама улагања веома мали број се односио на улагања кроз приватизацију. У том смислу издвајају се аквизиције у компанијама *McDonald's*, *Coca-Cola*, *Pepsi*, *Tetrapak*. Ради се о страним партнерима који су постали пуни власници до тада мешовитих предузећа. Уколико се посматра по облику предузећа, убедљиво су предњачила улагања у мешовита предузећа, односно уговори о заједничком улагању, који су за стране партнере били најпогоднији модел уласка на домаће, још увек нестабилно тржиште. Финансијски, највеће страно улагање посматрано појединачно реализовано је куповином 49% акција Телекома Србије од стране телекомуникационих компанија из Италије (29%) и Грчке (20%), у вредности од 738,6 милиона долара. Међутим, ова инвестиција није генерисала значајне развојне ефекте зато што приходи од приватизације нису искоришћени за инвестиционе активности, него су употребљени за покривање буџетског дефицита. Према подацима Савезног министарства за економске односе са иностранством¹ у периоду од 1992. до 2001. године (Табела 6) укупан износ страних инвестиција у СР Југославији износио је 2.078 милиона долара (Веселиновић, 2004: 31).

Табела 6. Стране инвестиције у СР Југославији у периоду 1992–2001. године.

	Г о д и н е									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Милиони долара	155	150	96	61	144	917	137	214	58	146

Извор: Савезно министарство за економске односе са иностранством 1992–2001. године

Отварање Републике Србије према свету довело је до већег присуства транснационалних компанија у домаћој привреди. Од великог значаја за домаћу привреду јесте капитал који ове компаније улажу с обзиром на то да је еминентан проблем недостатка инвестиционих средстава. Прилив капитала у форми страних директних инвестиција (у даљем тексту СДИ) представља најповољнији начин прилива страног капитала зато што се на тај начин не повећава задуженост земље према иностранству, а могуће је искористити и позитивне ефекте које пословање ових компанија проузрокује у земљи домаћину (Ђорђевић, 2015: 50). Наиме, пошто развој регионализације и глобализације

¹ Статистику о уласку страних директних инвестиција некада је водило Министарство за економске односе са иностранством СРЈ, а после је преузела Народна банка Србије (Веселиновић, 2004: 35).

укључује активности транснационалних компанија које реално имају највећи утицај у светској привреди, разумљива је и потреба да се користе предности ових компанија. Република Србија би требало да анализира позитивна искуства која су у вези са СДИ напредних транзиционих земаља како би максимално искористила та искуства приликом интеграције у Европску унију (Петровић и Живковић, 2014: 146). Прилив страног капитала се интензивирао након 2000. године јер су процеси транзиције и либерализације утицали на већу заинтересованост ових компанија да оснивају своје филијале у Србији путем СДИ. У периоду од 2001. године до октобра 2014. године остварен је нето прилив СДИ у износу од 18 милијарди евра (Ђорђевић, 2015: 54). Табела 6 приказује унутрашње (*inward*) и нето стране инвестиције (*Net FDI*).

Табела 6. Унутрашње (*inward*) и нето стране директне инвестиције (*Net FDI*) у УСД.

ГОДИНА	INWARD FDI ²	Net FDI ³
2000.	52.219	50.252
2001.	178.366	165.338
2002.	503.791	475.454
2003.	1.388.087	1.360.410
2004.	978.239	965.690
2005.	1.616.438	1.515.439
2006.	5.425.147	4.264.380
2007.	3.569.080	2.295.297
2008.	2.945.384	2.320.836
УКУПНО	16.665.751	13.348.146

Извор: Официјелни подаци Народне банке Србије

Тако је на пример 2002. године у СРЈ ушло 475 милиона долара страних инвестиција, од чега је у услугама завршило 22 милиона, а у производним делатностима 266 милиона. Непокретности које су продате вредне су 9 милиона долара, а процењује се да је у Србију ушло 156 милиона долара инвестиција у роби. Следеће, 2003. године СДИ су имале велики скок и то захваљујући продаји две фабрике дувана и неколицини других тендерских приватизација (Веселиновић, 2004: 31). Захваљујући продаји оператора мобилне телефоније Мобтел норвешком Теленору за 1,6 милијарди евра, у Србији је остварен највећи прилив СДИ 2006. године. Након овог рекордног износа прилива СДИ, исти опадају и то четири године заредом. Као последица овог пада наводи се макроекономско и институционално окружење, смањивање процеса приватизације, који је био главни извор прилива СДИ, и негативан утицај светске финансијске кризе (Ђорђевић, 2015: 54).

Светска економска криза је утицала на повлачење СДИ из Србије. Пошто је светска тражња у том периоду била у паду, дошло је до смањења извоза на тржишта која су такође била погођена кризом, што је утицало на то да до-

² *Inward FDI* = укупно инвестирање страних компанија у Србији.

³ *Net FDI* = *Inward FDI* + укупан прилив по основу повлачења која врше домаће компаније које су инвестирале у иностранству – укупан одлив по основу повлачења страних компанија које су инвестирале у Србију – укупна улагања домаћих компанија у иностранству.

маћа предузећа смање производњу. Смањена производња утиче и на то да се смање и производни капацитети, а тиме и број нових радних места, извоза, тражње и као крајња последица јавља се успорен привредни раст земље (Драгутиновић, 2009).

Након четворогодишњег пада уследио је опоравак који је остварен 2011. године, којем је у највећој мери допринела продаја трговинског ланца *Delta Maxi* белгијској фирми *Delhaize* за преко 900 милиона евра. Међутим, већ следеће 2012. године, смањен је нето износ прилива страног капитала у форми СДИ, а износио је 669 милиона евра. У односу на ову годину, 2013. године се нето износ СДИ дуплирао и износио је 1.229 милиона евра, а за првих десет месеци је износио 1.156 милиона евра (НБС, 2014). Важно питање које се намеће јесте одакле потиче капитал, односно из којих земаља потичу транснационалне компаније које улажу у нашу земљу путем СДИ. Одговор је да већина потиче из земаља Европске уније (Италија, Словенија, Аустрија итд.), али и из удаљених земаља попут Русије, САД, Израела итд (Ђорђевић, 2015: 56).

Србија је земља у транзицији и стога су јој неопходне СДИ које би представљале основни покретач њеног економског раста (Драгутиновић, 2009: 64). Међутим, како би се остварили позитивни ефекти транснационалних компанија неопходно је да оне буду извозно оријентисане и да производе разменљива добра јер је досадашњи прилив СДИ углавном био у неразменљива добра, а највећи обим је реализован у сектору услуга као што су телекомуникације, банкарство, осигурање и сл. (Ђорђевић, 2015: 56), што значи да је Србији још увек неопходна подршка и помоћ као екстерни фактор, али и адекватно постављена економска политика, као интерни фактор. Привреда Србије се мора реструктурисати уз помоћ СДИ, у смислу производње конкурентних савремених производа заснованих на новим технологијама (Петровић и Живковић, 2014: 146).

Развој конкурентности малих и средњих предузећа Републике Србије

Иако се и у Србији користи појам „мала и средња предузећа“, према важећем Закону о привредним друштвима званично појам „предузеће“ не постоји. Међутим, сходно одредбама Закона о рачуноводству и ревизији (члан 7) извршена је класификација привредних друштава на мала, средња и велика, и то у зависности од броја запослених, годишњег прихода и вредности имовине која је утврђена на дан састављања финансијских извештаја о пословању у претходној години. Тако су на пример, по броју запослених микропредузећа она у којој је запослених до 9, мала предузећа – запослених од 10 до 49, а средња – од 50 до 249 запослених.

Један од показатеља релевантности малих и средњих предузећа у Србији јесте да се посредством ових предузећа остварује 50% извоза Србије, што је на пример 2007. године донело 226 милијарди динара (Ожеговић и Павловић, 2012: 80).

У периоду од 2000. године па све до почетка светске финансијске кризе сектор малих и средњих предузећа (у даљем тексту МСП) био је најнефикаснији сегмент српске привреде. Константно повећање учешћа у најважнијим индикаторима националне економије овим предузећима је осигурало улогу носиоца привредног раста и развоја. Од 2004. до 2008. године ова предузећа су остварила динамичан раст запослености (24,9%), док је 2008. године у овим предузећима било запослено 43,2% а у укупном извозу су учествовала са 45,5%.

Светска економска криза се негативно одразила и на пословање МСП у Србији јер су ова предузећа најосетљивија на промене у пословној околини и када се суоче са отежаном наплатом потраживања, падом тражње, и смањеном ликвидношћу долази до слабљења њиховог положаја на тржишту. Стога је Влада Републике Србије усвојила Стратегију развоја конкурентних и иновативних предузећа за период од 2008. до 2013. године у оквиру којег су садржани и дефинисани стратешки циљеви и правци развоја МСП. Стратегија је заснована на „пет стубова“, односно приоритета развоја ових предузећа:

1. подршка и промоција предузетништву у оснивању нових предузећа,
2. развој људских ресурса за конкурентан сектор МСП,
3. опорезивање и финансирање МСП,
4. развој конкурентске предности ових предузећа на извозним тржиштима и
5. развој подстицајног институционалног, правног и пословног окружења МСП.

Релевантно је нагласити да је Влада 2014. године донела Стратегију за подршку малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године која утврђује оквир, циљеве и приоритете, како би се унапредио развој МСП и предузетништва у наредном периоду.

Упркос успореној динамици развоја, МСП су и 2010. године представљала важан фактор опоравка привреде у оквиру које је генерисано око 2/3 промета и запослености и око 50% извоза, профита, увоза и инвестиција (Ерић, Бераха, Ђуричин, Кеџман и Јакишић, 2012).

Пословање ових предузећа и даље у нашој земљи остварује континуирани раст и стога се она сматрају једним од важних покретача економског развоја и раста. У прилог томе могу се навести и подаци који то потврђују – на пример, у 2012. години сектор МСП је са 49,8% учествовао у укупном извозу и са 45,3% у општој запослености.

Временом се и број МСП повећавао тако да је у Србији 2008. године пословало 303.449 МСП (Лакета и Лакета, 2013), а 2009. године укупно их је било 314.827, што је представљало 99,8% од укупног броја привредних субјеката и у 2008. и у 2009. години (Бошковић и Костадиновић, 2011), а 2012. године укупно их је било 317.162, што је такође чинило 99,8% од укупног броја предузећа у Србији. Међутим, 2014. године је статистички уочена тенденција успоравања оснивања нових МСП као и недовољно побољшање структуре овог сектора (Митровић и Митровић, 2014). Наиме, како би МСП опстала и развијала се у све већој конкуренцији, и раније је наглашено да постаје неопходно да формирају кластере. До 2014. године у Србији је основано преко 50 кластера, али је њихов значај за сада мали, што потврђује и чињеница да је

према ранг листи конкурентности Светског економског форума Србија по нивоу развоја кластера заузела 129. место (Митровић и Митровић, 2014). Као основни разлог за ову ситуацију Станисављевић (2014) наводи недостатак институционалних оквира за развој кластера, као што су Закон о кластерима и Националне стратегије за развој кластера.

Закључак

Мала и средња предузећа Републике Србије су још увек недовољно развијена са релативно ниским степеном извозне оријентисаности. Развој привреде Републике Србије би требало да буде извозно оријентисан, а томе свакако могу допринети транснационалне компаније које представљају најмоћније учеснике у светској привреди, примењујући савремену технологију уз помоћ које креирају производе високог квалитета и сложених технолошких карактеристика.

Из наведеног може се закључити да будућа позиција Републике Србије зависи од прилива СДИ, од повећања извоза и унапређења међународне конкурентности српских предузећа. Република Србија под окриљем дугорочног уговорног преференцијалног приступа тржишту ЕУ и стварања зоне слободне трговине може да има многоструке користи које се огледају у повећању прилива страних директних инвестиција, стабилним институцијама и реформским решењима, специјализацији српске привреде и подстицању конкурентности и продуктивности извозног сектора, расту укупне спољнотрговинске размене са високом стопом раста извоза, и самим тим и расту запослености.

У савременој економији превлађује став да опстанак и развој привреде једне мале државе потпуно зависи од њене повезаности са светским тржиштем и тенденција у међународном економском окружењу, а у нашем конкретном случају, неопходне повезаности са чланицама евро зоне који су главни партнери Србије. Спољна трговина је за Републику Србију најзначајнија привредна активност и важан фактор развоја конкурентности ради унапређења извозних перформанси привреде, као и пут ка већој интеграцији у економију Европске уније.

Литература:

1. Andrejić, Marko D., Todorović, Vladimir M., Kolarski, Ilija D. (2014): Uticaj svetske ekonomske krize na privredu Republike Srbije. *Vojno delo*, 66 (3), 97–109
2. Batizić, Jasna (1995a): Sve u rukama kneza: počeci spoljne trgovine u Srbiji. *Ekonomski signali*, 2 (10), 59–61
3. Batizić, Jasna (1995b): Bez deficita u razmeni: počeci spoljne trgovine u Srbiji. *Ekonomski signali*, 2 (11), 53–56
4. Batizić, Jasna (1995c): Od carinskog do pravog rata: počeci spoljne trgovine u Srbiji. *Ekonomski signali*, 2 (16), 59–63
5. Bošković, Gorica (2011): Nužnost izвозno orijentisane strategije reindustrijalizacije Srbije. *Ekonomске теме*, 49 (2), 235–249

6. Bjelić, Predrag (2012): Položaj Srbije u svetskoj trgovini. P. Bjelić, D. Dimitrijević (ur.), *Položaj Srbije u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima: tematski zbornik radova* (str. 9-25). Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu
7. Bubnjević, Dalibor (2009): Efekti stranih direktnih investicija po zemlju domaćina. *Škola biznisa*, 9 (4), 70–79
8. Vasić, Dušan N. (2010): Ekonomska sredstva za prevenciju međunarodnih kriza. *Singidunum revija*, 6 (2), 41–57
9. Vasić, Jelena (2007): Strategija i perspektive unapređenja izvoza privrede Srbije u narednim godinama. *Poslovna politika*, 36 (1), 20–24
10. Veselinović, Petar (2004): Uticaj stranih direktnih investicija na razvoj nacionalne ekonomije. *Ekonomski horizonti*, 6 (1–2), 29–43
11. Gligorijević, Živorad, Ilić, Milan, Bošković, Gorica (2008): *Industrijski menadžment*. Niš, Ekonomski fakultet
12. Grandov, Zorka (2009): *Međunarodna ekonomija i globalizacija*. Beograd, Beogradsko trgovačko društvo
13. Dragutinović, Stefan (2009) *Svetska ekonomska kriza i posledice po privredu Srbije: studije i istraživanje br. 11/2009*. Beograd: Institut Fakulteta za ekonomiju, finansije i administraciju
14. Đorđević, Aleksandra (2015): Transnacionalne kompanije i efekti njihovog poslovanja na privredu Srbije. *Bankarstvo*, 44(1), 48–77
15. Erić, Dejan D., Beraha, Isidora, A., Đurićin, Sonja O., Kecman, Nataša Đ., Jakišić, Božana B. (2012): *Finansiranje malih i srednjih preduzeća u Srbiji*. Beograd, Institut ekonomskih nauka i Privredna komora Srbije
16. *Zakon o računovodstvu i reviziji*. Službeni glasnik RS br. 46/06, 111/09 i 99/2011 – dr. zakon, i 62/2013- dr. Zakon
17. International Trade Centre (ITC): <http://www.intracen.org/>
18. Kovačević, Mladen (2012): Uzroci dramatičnog pada i vrlo niskog nivoa konkurentnosti Srbije i njene privrede. u: P. Bjelić, D. Dimitrijević (ur.), *Položaj Srbije u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima: tematski zbornik radova* (str. 26-51). Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu
19. Laketa, Marko, Laketa, Luka (2013): Klasteri kao model povezivanja malih i srednjih preduzeća u funkciji oživljavanja privrede Srbije. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 3(2), 200–215
20. Milić, Jelena (2009): Evropska unija i Srbija. U: J. Milić (ur.). *Evropski standardi u Srbiji: zbornik radova* (str. 18–24). Beograd, Fond Centar za demokratiju
21. Mitrović, Vladimir, Mitrović, Ivana (2014): Unapređenje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća i preduzetnika kroz klasterско povezivanje. *Ekonomski signali: poslovni magazin*, 9(2), 149–167
22. Nikolić, Goran (2014): Strukturno unapređenje domaćeg robnog izvoza 2000–2014. *Finansije*, 69 (1–6), 11–23
23. Ožegović, Lazar, Pavlović, Novica (2012): Menadžment malih i srednjih preduzeća nosilac razvoja privrede. *Škola biznisa*, 12 (1), 74–84
24. Popović Petrović, Ivana (2012): Položaj Srbije u međunarodnoj trgovini poljoprivrednim proizvodima. U: P. Bjelić i D. Dimitrijević (ur.), *Položaj Srbije u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima: tematski zbornik radova* (str. 77–103). Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu
25. Pelević, Branislav M., Ristanović, Vladimir M. (2011): (Neo)protekcionizam i svetska ekonomska kriza. *Srpska politička misao*, 18 (4), 253–254
26. Petrović-Randelović, Marija, Miletić, Dalibor (2015): Izazovi i iskušenja ekonomske politike u uslovima novih globalnih procesa U: V. Leković (ur.), *Institucionalne promene*

као determinanta privrednog razvoja Srbije (str. 229–246). Kragujevac, Ekonomski fakultet

27. Petrović, Pero, Živković, Aleksandar (2014): Uloga transnacionalnih kompanija u procesu integracije. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 50 (31), 135–147
28. Popović Avrić, Snežana (2003): Pozitivan uticaj stranih ulaganja na izvoz. *Ekonomski anali*, 47 (tematski br.), 33–34
29. *Program za razvoj poslovnih inkubatora i klastera u Republici Srbiji: 2007–2010.* (2006). Ministarstvo privrede
30. Unković, Milorad (2002): Izvozni kapacitet Jugoslovenske privrede. *Ekonomski anali*, 46 (tematski br.), 28–41
31. Unija poslodavaca Srbije (2010). *Uslovi i opterećenja poslovanja i kolektivnog pregovaranja*. Beograd. Dostupno na: <http://www.poslodavci.org.rs/aktivnosti/clanci/uslovi-i-opterecenja-poslovanja-i-kolektivnog-pregovaranja-2010?id=79>
32. Stanisavljević, Nevena (2014): Klasterske organizacije u Evropi i Srbiji: dobra praksa u funkciji ostvarivanja doprinosa unapređenju nacionalne konkurentnosti. *Ekonomika*, 60 (2), 189–198
33. Statistički godišnjak Republike Srbije (2014): <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>,
34. *Strategija razvoja konkurentnih i inovativnih preduzeća za period od 2008. do 2013.* Službeni glasnik RS, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07 i 65/08
35. *Strategija za podršku malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine.* Službeni glasnik RS, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US i 44/14

THE SIGNIFICANCE OF REPUBLIC OF SERBIA EXPORT PERFORMANCE AND ECONOMIC COMPETITIVENESS IMPROVEMENT

Summary: The way of conducting business by national companies in today's international market was burdened by objective and subjective obstacles that have their roots from the late 19th century. This paper presents a historical overview of international business in the Republic of Serbia, which is of particular importance, as through the historical prism the development the national economy, as well as the export performance of the Republic of Serbia and the factors that have contributed to the current state of its economy shall be viewed. Given the fact that foreign direct investments as well as transnational corporations have a major impact on all development countries, special emphasis is placed on the participation of these companies in the economy of our country. The role of small and medium-sized enterprises and their competitiveness in the national economy are further analyzed. The conclusion of the paper confirms the view that the survival and development of the economy of a small country is entirely dependent on its links with the world market and trends in the international economic environment. Besides the lack of foreign direct investment which significantly influence the competitiveness of the national economy, the limiting factor of growth of export performance of the Serbian economy is still a lack of export competitiveness of small and medium enterprises.

Key words: export performance, competitiveness, foreign direct investments, transnational companies, small and medium enterprises, Republic of Serbia